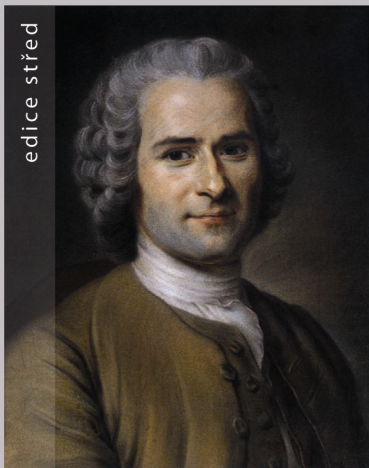

Jean-Jacques Rousseau

edice střed

Esej o původu jazyků

PROSTOR

EDICE
stred
•

Jean-Jacques Rousseau

**Esej o původu jazyků,
kde se hovoří o melodii
a o hudebním napodobování**

přeložil Martin Pokorný

PROSTOR

© PROSTOR, 2011
© Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011
Translation © Martin Pokorný, 2011
Afterword © Miroslav Petříček, 2011

ISBN 978-80-7260-261-2

Tato kniha vychází s laskavou pomocí Institut français – agentury francouzského Ministerstva zahraničních a evropských věcí a Francouzského institutu v České republice v rámci podpůrného programu F. X. Šalda.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication F. X. Šalda, bénéficie du soutien d'Institut français – opérateur du Ministère français des affaires étrangères et européennes et de l'Institut français de République tchèque.

Publikace vychází v rámci výzkumného záměru MSM0021620824 *Základy moderního světa v zrcadle literatury a filosofie* řešeného na FF UK.

Obsah

1. kapitola

O různosti prostředků, jak sdělovat myšlenky / 7

2. kapitola

**O tom, že prvotní objev mluvy
nevychází z potřeb, ale z vášní / 20**

3. kapitola

O tom, že prvotní jazyk musel být figurativní / 23

4. kapitola

**O zvláštních rysech prvotního jazyka
a o změnách, jimiž musel projít / 25**

5. kapitola

O písmu / 29

6. kapitola

Zda je pravděpodobné, že Homér uměl číst / 40

7. kapitola

O novodobé prozódii / 43

8. kapitola

Obecné a místní rozdíly v původu jazyků / 52

9. kapitola

Utvoření jižních jazyků / 54

10. kapitola

Utvoření severských jazyků / 80

11. kapitola
Úvahy o popsáných rozdílech / 84

12. kapitola
Původ hudby a její souvislosti / 87

13. kapitola
O melodii / 92

14. kapitola
O harmonii / 98

15. kapitola
**O tom, že naše nejživější vjemy často působí
prostřednictvím mravních dojmů / 105**

16. kapitola
Falešná analogie mezi barvami a zvuky / 110

17. kapitola
Blud hudebníků, který škodí jejich umění / 117

18. kapitola
**O tom, že hudební soustava Řeků
byla oproti naší zcela jiná / 118**

19. kapitola
O úpadku hudby / 122

20. kapitola
Vztah mezi jazyky a druhy vlád / 130

Doslov (Miroslav Petříček) / 135

Poznámka překladatele / 158

1. kapitola

O různosti prostředků, jak sdělovat myšlenky

Mluvou se člověk liší od zvířat a jazykem se od sebe odlišují různé národy: nevíme, odkud člověk je, dokud nepromluví. Návyk a životní nutnost každému vštípí jazyk jeho kraje – avšak co je příčinou, že je to jazyk právě jeho kraje a ne nějaké jiné země? Máme-li tuto otázku zodpovědět, musíme sestoupit k nějaké příčině, která souvisí s rázem místa a která předchází dokonce i lidským zvyklostem a mravům – neboť mluva je vůbec první společenskou institucí a jako taková za svou formu vděčí pouze přirozeným vlivům.

Jakmile jeden člověk rozeznal, že i druhý člověk je vnímavá a myslící jemu podobná bytost, byl touhou či nutností sdělit druhému, co cítí a co si myslí, podnícen ke snaze najít pro to prostředky. A tyto prostředky mohl čerpat jedině ze smyslů: to je jediný způsob, jak může jeden člověk působit na

druhého.¹ Tak se zrodila instituce smyslově vnímatelných znamení k vyjadřování myšlenek. Objevitelé jazyka sice neprovedli tuto úvahu, ale díky instinktu dospěli k příslušnému závěru.

Obecně vzato se prostředky, jimiž můžeme působit na smysly druhého, omezují na dva, totiž na pohyb a na hlas. Působení pohybu je buď bezprostřední, tedy hmatem, anebo zprostředkované, tedy posunků. První působení je jasně dáno délkou paže, a proto se nemůže přenášet na dálku, ale to druhé obsáhne celé zorné pole. Mezi volně rozptýlenými lidmi tak ve funkci pasivních² orgánů jazyka zbývá pouze zrak a sluch.

Jazyk posunků i jazyk hlasu jsou sice stejně přirozené, ale první je snadnější a méně závisí na konvencích, neboť na naše oči působí více předmětů než na naše uši a mezi

1/ Jak upozorňuje C. Kintzlerová, potřeba řeči u Rousseaua vychází z mravní přirozenosti člověka, avšak samotné jazykové znaky musí najít oporu v tělesné, „fyzikální“ přirozenosti člověka. Jazyk překračuje a propojuje hranici mezi mechanickou přírodou, jak ji vyložil např. Newton a Descartes, a psychicko-mravní lidskou přirozeností. Pozn. překl.

2/ Tj. receptivních. Pozn. překl.

tvary panuje větší rozmanitost než mezi zvuky; navíc tvary jsou expresivnější a za kratší dobu toho více vypoví. Říká se, že láska vynalezla kresbu; nuže, je možné, že vynalezla i mluvu, ale to byl méně šťastný vynález. Není s mluvou spokojena a pohrdá jí: má životnější způsoby, jak se vyjádřit. Kolik toho svému milému sdělila ta, která s takovou rozkoší obtáhla jeho stín!¹ Jaké zvuky by užila, aby vyjádřila tento pohyb hůlky?

Naše posunky nevyznačují nic jiného než náš přirozený neklid, a o nich zde mluvit nechci. Při řeči gestikulují pouze Evropané, až by člověk řekl, že se jim všechna síla jazyka vráží do paží – k čemuž ještě přidávají sílu plic a celé jim to je k ničemu. Zatímco Frank sebou notně zmítá a lomcuje tělem, aby ze sebe vypravil mnoho slov, Turek si na chvíli vyjme dýmku z úst, řekne polohlasem dvě slova a jediným výrokem ho zdrtí.

1/ Plinius Starší zaznamenává historku o dívce zamilované do mladíka, který odjížděl do daleké země. Obkreslila proto stín, který ve světle lampy vrhal na stěnu jeho obličeje. Její otec Bútades (či Dibútades) náčrt vyplnil jilem, který vypálil, a tak se stal objevitelem plastiky. Pozn. překl.

Od chvíle, kdy jsme se naučili gestikulovat, zapomněli jsme umění pantomimy, a to z téhož důvodu, proč ani se spoustou skvostných gramatik již nerozumíme symbolům Egyptanů. To, co sdělovali nejživěji, nevyjadřovali slovy, nýbrž pomocí znamení: neříkali to, nýbrž ukazovali.

Otevřete si dějiny starověku: zjistíte, že jsou plné těchto způsobů, jak se vyjadřovat pro pohled, které vždy dosáhnou mnohem spolehlivějšího účinku než všechny dlouhé řeči, které by se daly dosadit na jejich místo. Věc předložená dřív, než člověk promluví, rozněcuje obrazotvornost, probouzí zvědavost, udržuje ducha v napětí a v očekávání slov, která zazní. Všiml jsem si, že u Italů a Provensálců posunek obvykle předchází řeči a to těmto národům skýtá prostředek, jak zajistit, aby jim bylo nasloucháno bedlivěji, a dokonce i s větším potěšením. Nejenergičtějším jazykem je však ten, kde znamení všechno řeklo již předtím, než bylo třeba promluvit. Když Tarquinius či Thrasybúlos srážejí palice máku, Alexandr přiloží pečetidlo k ústům svého favorita, Diogenés

se prochází před Zénónem - nehovoří tím lépe než jakýmikoli slovy?¹ Jaké spojení slov by vyjádřilo tytéž myšlenky tak dobře? Dáreios při tažení s vojskem do kraje Skythů obdržel od skythského krále žábu, ptáka, myš a pět šípů; posel mlčky předá dar a odejde. Peršané smysl té strašlivé harangy pochopili a Dáreios se v nejvyšším chvatu snažil dostat zpět do vlasti. Nahrad'te tato znamení dopisem: bude obsahovat více výhrůžek, ale bude méně děsit; bude to pouhé chvástání, jakému by se Dáreios leda vysmál.²

1/ Tarquinius a Thrasybúlos srážením hlavic máku dali najevo, že kdo vyniká, musí být stát či zničen. Alexandr Veliký obvykle držel dopisy od své ženy v tajnosti; nepamoval však svého favorita Héfaistiona, když jeden takový list začal číst spolu s ním, nýbrž stáhl si prsten a přitiskl mu vlastní pečeť ke rtům. Kynik Diogenés na filozofické argumenty proti pohybu nereagoval slovy, ale jen vstal a šel. Pozn. překl.

2/ Rousseau čerpá z Hérodota: „Nakonec se Dáreios dostal do úzkých. Když to skythští králové poznali, poslali k Dáreiovi hlasatele, který mu přinášel darem ptáka, myš, žábu a pět šípů. Peršané se posla přinášejícího dary vyptávali po jejich významu, on však pravil, že dostal za úkol jen dary odevzdat a co nejrychleji se vrátit, a vyzval Peršany, aby sami smysl darů uhodli, jsou-li chytří. Peršané to vyslechli a rokovali o tom. Dáreios byl toho názoru, že se mu Skythové vzdávají i se zemí a vodou, a vykládal to tak, že myš přebývá v zemi

Když chtěl levita z města Efrajim pomstít smrt své ženy, nenapsal izraelským kmenům list, nýbrž rozdělil mrtvolu na dvanáct kusů a ty jim poslal. Při té hrozně podívané se rozeběhli pro zbraně a jedním hlasem zvolali: Ne, nikdy se nic podobného neudálo v Izraeli ode dne, kdy naši otcové vyšli z Egypta, až do tohoto dne. A kmen Benjaminův byl vyhlazen.* Za našich časů by se ta záležitost přelila do žádostí, rozhovorů, a snad dokonce žertů, protahovala by se stále déle

a živí se týmiž plody jako člověk, žába žije ve vodě a pták se nejvíce podobá koni; šípy pak mu odevzdávají, jako by mu odevzdávali svou vlastní sílu. Toto mínění projevil Dáreios, ale postavil se proti němu se svým názorem Góbryás, jeden z těch sedmi mužů, kteří svrhli mága. Vykládal smysl darů takto: „Nestanete-li se ptáky a nevlétnete-li, Peršané, k nebi, nebo nestanete-li se myšmi a nezalezete-li pod zem, či nezměníte-li se v žáby a nenaskáčete-li do močálů, nevrátíte se zpátky, protože vás budou zasahovat tyto střely.“ Hérodotos, *Dějiny*, přeložil Jaroslav Šonka, Academia, Praha 2004, str. 263. - Pramenem všech antických příkladů v tomto odstavci je s jistou pravděpodobností William Warburton, biskup gloucesterský (1698-1779), a jeho pojednání o egyptských hieroglyfech. Pozn. překl.

*/ Zůstalo z něj jen šest set mužů - bez žen a dětí. [Ze starozákonní knihy Soudců, kapitola 19. a 20. Rousseau se tímto textem nechal inspirovat v básni v próze *Levita z Efrajimu*. Pozn. překl.]

a nejděsivější zločin by zůstal nepotrestán. Král Saul při návratu z orby osobně vypřáhl voly z pluhu a později užil podobného znamení, aby přiměl Izrael k tažení na záchranu města Jábeše.¹ Židovští proroci a řečtí zákonodárci často lidu předkládali smyslově vnímatelné předměty a dokázali lid lépe oslovit těmito věcmi než dlouhými proslovy; a když Athénaios líčí, jak řečník Hypereidés zajistil osvobození nevěstky Fryné, aniž by na její obhajobu pronesl jediné slovo, je to opět nemá výmluvnost, jejíž účín není v žádné době vzácností.²

K očím lze tedy hovořit mnohem lépe než k uším. Každý cítí, jak správně v tomto bodě soudil Horatius.³ Dokonce je zřejmé, že nejvýmluvnější jsou proslovy, do nichž řečník

1/ Podle 11. kapitoly 1. knihy Samuelovy. Pozn. překl.

2/ Podle antických líčení řečník nevěstce strhl šaty a odhalil její ňadra - při pohledu na něž ji soudci nedokázali odsoudit. Jinou verzi uvádí v *Esejích* Montaigne: i výtečný obhájce selhával, Fryné si ale ňadra odhalila sama, a takto si podmanila soudce. Pozn. překl.

3/ Horatius, *Umění básnické*, verše 180-182; doslovný překlad: „Duše jsou chaběji podněcovány tím, co se donáší sluchem, a ostřeji tím, co se předkládá věrným očím a čemu divák sám stojí svědkem.“ Pozn. překl.

zapojí nejvíce obrazů; a zvuky dosahují nejvyšší energie, když vyvolávají účin barev.

Je-li však cílem pohnout srdce a roznítit vášně, je to zcela naopak. Sled dojmů v řeči, který doráží zdvojenými údery, ve vás vyvolá zcela jinou emoci než přítomnost samotného předmětu, u něhož jediným pohledem obsáhnete vše. Představme si běžně známou situaci žalu: když uvidíte člověka postiženého neštěstím, sotva vás to pohne až k slzám – ale dejte mu čas, aby vám vypověděl, co cítí, a záhy se rozpláčete. Právě takto svého účinu dosahují scény v tragédiích.* Pouhá pantomima beze slov vás ponechá skoro v naprostém

*/ Již jsem vyložil jinde, proč se nás předstíraná neštěstí dotýkají více než skutečná. Při tragédii štká i člověk, který by se jinak neslitoval nad žádným nešťastníkem. Vynález divadla je obdivuhodný tím, jak naši sebelásku obdařuje hrdostí na všechny ctnosti, které přitom nemáme. [V *Listu d'Alembertovi o podívaných* Rousseau píše: „Jestliže ... se srdce ochotněji dojde předstíranými než skutečnými útrapami, jestliže v nás divadelní nápodoby mnohdy vyvolají více vzlyků a slz, než by to učinily samy napodobované věci, důvod ... netkví v tom, že by tyto emoce byly slabší a nezacházely až k bolesti, nýbrž v tom, že jsou čisté a pro nás samy jsou bez příměsí rozrušení. Pláčem nad těmito smyšlenkami jsme uspokojili všechna práva lidskosti, aniž bychom jakkoli zatěžovali lidskost vlastní.“ Pozn. překl.]

klidu – zatímco řeč bez posunků vás rozešká. I vášně mají svá gesta, ale mají také své hlasové tóny:¹ a právě tyto tóny, které nás rozechvívají a kterým nelze odejmout jejich orgán, díky němu pronikají až do hloubi duše, a aniž bychom to mohli ovlivnit, přenášejí tam ony pohyby, které si je vynutily, a způsobují, že co slyšíme, to také cítíme. Můžeme tak uzavřít, že viditelná znamená činí napodobování přesnějším, avšak zájem účinněji probouzejí zvuky.

To mne přivádí na myšlenku, že kdybychom vnímali pouze tělesné potřeby, nemuseli bychom vůbec začít mluvit a dokonale bychom se dorozuměli výhradně jazykem

1/ Rousseau ostře odlišuje „akcent“ jakožto projev hlasové hudebnosti a spontánní vášně od „akcentů“, jak je pojímá intelektualizovaná a písmem ovlivněná gramatika. Francouzské *accent* proto překládáme „hlasový tón“ (v tom smyslu, v němž se mluví o tónech například u čínštiny; srov. Rousseauovu zmínku ve 4. kapitole) či „hlasová tonalita“, „důraz“ nebo „přízvučnost“; lze též doplnit možné ekvivalenty „intonace“ a „zvučnost“ (poslední zmíněný termín máme ovšem vyhrazen pro výraz *sonorité*). Překlad „přízvuk“ používáme pouze tam, kde Rousseau staví singulár *accent* a plurál *accens* do přímého kontrastu a plynulost textu vyžaduje využití jediného výrazu. Pozn. překl.